

A könyvégetés elveszett kultúrája

DOI: <https://doi.org/10.70510/mfsz.20361>

Ha fellobbannak is a világban könyvmáglyák, nyugaton nincs már tűz a könyvégetésekben. Egykor veszedelmesnek tartott erőket ítélték tűzhalálra. A könyvektől felénk ma legfeljebb néhány groteszk politikus vagy fanatikus szubkultúra tart – a tragikus ezúttal is komikusba fordult.

Ideje megemlékeznünk az emberi civilizáció ama évezredeiről, amikor a szavak, könyvek, képek stb. tiltásának, ünnepélyes megsemmisítésének még megvolt a rémületet keltő vagy éppen felszabadító dimenziója, hihető pátosza, súlya. Amikor a szövegrombolás fúriáját még nem pusztán langyos viszolygás kísérte. Azokról az időről, amikor még félték a szavakat, mert azok roppant erővel bírtak, s hiszen valóban: az az elmúlt világ a szó világa volt.

Az emberiség hosszú gyermekkora volt ez, amikor a szó varázserővel bírt, a tiltás szent, a tiltott szavakat kimondani, leírni, terjesztetni pedig bűn, olykor meg boldog lázadás, csíny, próba volt: szembeszegülés a felsőbb erővel. A nemnek csak ott van értelme, ahol az igennek is: összetartoznak, egymásra utalnak.

I. MÁGLYÁK HŰVÖSE

Úgy tűnik, lezárult a könyvégetések nyugati kultúrája. Nevetségessé vált a Harry Potter-könyvek lengyel és amerikai egyházi személyek általi elégetése is éppen úgy, mint az észak-karolinai Canton lelkészének 2009-es felhívása egy nagy, közös halloweeni könyvégetésre, ahol a King James-változattól eltérő valamennyi „sátáni” Biblia-fordításnak terveztek tüzet rakni. Grillesírkét is ígérték a *book-burning party* résztvevőinek, de mindössze néhány szeminaristát érdekelt a dolog, a tűzoltóparancsok pedig figyelmeztette őket, hogy a nyilvános gyújtogatás a városi közrend-szabályzatba ütközik. Az autodaféból lett csirkesütést hamar elmosta az eső.

A könyvpusztítás mára Kelet-Európában is sokat veszített vonzerejéből,¹ s bár egy budapesti neonáci vezető néhány éve kijelentette, hogy „soha nem késő újból könyvet égetni”, láthatóan tévedett: amikor 2020-ban egy magyar parlamenti képviselő nyilvánosan megsemmisített egy mesekönyvet, amelyben nem hagyományos családmódlben élő figurák is normális szereplőként jelentek meg, tette értetlenséget váltott ki, és nevetség tárgya lett. A pusztulásra szánt – addig kevesek által észrevett – könyv pedig néhány héten belül három új kiadásban fogyott el, s hét másik nyelven is kiadták. Pár évvel ezelőtt nemzetiszocialisták harminc magyar településen tűzre vetették többek között Kertész Imre, Radnóti Miklós műveit, ám ez alig váltott ki komoly nyilvános reakciót, nem került a vezető hírek közé sem. Az állampolgári szabadságjogokat védő társaság szerint a könyvégetések legfeljebb tűzrendészeti problémát jelentettek. A hatalom által elfajzottnak talált irodalom (*entartete Literatur*) védőfóliába csomagolásának bátortalansága mindennél jobban jelzi a daliás idők alkonyát.

Hová lettek az évezredekben át szép tömegeket (az 1521-es, lutheránus könyveket égető londoni ünnepezen például harmincezres közönséget) vonzó könyvmáglyák, az egyetemes emberi kultúrának ezek a rendre fellobbanó fényei? A 20. században is élt még ez a könyvekkel egyidős hagyomány – egyfelől megszálló hadak igyekeztek ápolni, pl. a löweni könyvtár mindkét világháborúbéli német felgyújtásakor, vagy a hatalom szisztematikus akcióiként a náci vagy a sztálinista rezsimekben, a kínai kulturális forradalom vagy a kambodzsai „vörös khmer”-uralom alatt, másfelől a tömegek lázadásának némely alkalmával is, amilyen az 1956-os budapesti volt, ahol komoly közönségikert aratott Marx és Lenin műveinek utcai elégetése. De égtek a könyvek a világháború utáni Amerikában is (pl. Steinbeck, Wilhelm Reich), Svájcban, Kelet- és Nyugat-Németországban (a „Schundliteratur”, de olykor Camus, Grass, Kästner, Nabokov is). A chilei, boszniai, afganisztáni, indonéziai, egyiptomi, Mali-beli könyv- és

¹ Kelet-Európában néhány évtizede még rezzenetlenül tartott ez a világ. Az állami könyvégetés egyik utolsó kiszemelt helyszínén, gimnáziumomban irodalomtanárom, aki egyben az iskola könyvtárosa is volt, értettségi után évente kiválasztott három diákok. Egyenként a százéves, gazdag könyvtárba hívta őket, és ott kinyitotta a takarítóeszközök kamráját. Seprűraktár helyett az *Ezeregyéjszaka* kinceskamrája tárult fel: addig nem látott könyvek sokasága. Vidd el, amit szeretnél, mondta a varázsló, s az addig rejtett polcokon szörnyű és nagyszerű műveket láttam egymás mellett: giccses és politikai brossúrákat, ómagyar irodalmi szövegeket, kora újkori műveket, klasszikusokat és Sztálin ifjúságáról írt hőskölteményt. Az akkor elmúlt száz év különböző rezsimjei ugyanis rendre az iskola kazánházába parancsolták az éppen nemkívánatos könyveket, a fűtő és a mindenkor könyvtáros azonban titkos cinkosságban elégetés helyett az egyre bővülő takarítószertárba rejtették, hogy azután ránk bízzák a tűzhalálra ítélt irodalmat. Valami azonban megváltozott erre felé is az elmúlt évtizedekben. A nyolcvanas években a megjelenésük után betiltott magyar könyveket már csendben, szegénylősen küldték könyvzúzdába. Amikor pedig 2011-ben a rendőrség (nemzetgazdaságilag haszontalan luxusfilozófia gyanúját dokumentálandó) lefoglalta a könyvkiadónknál megjelent új Platón-összkiadás kötetait, s verőbrigádok erőszakkal fenyegették könyvárusainkat, ha nem tüntetik el e könyveket a polcokról – már végképp nem volt kilátás rendes könyvmáglyára.

könyvtáregetésekre nem is olyan régen került sor. Mi az, ami megváltozott – legalábbis a háborúktól és totális diktatúráktól, a hagyományok vagy ideológiai, illetve bürokratikus elnyomás homogenizáló hatásaitól mostanában megkímélt nyugati világ utóbbi évtizedeiben?

Azt hiszem, errefelé mostanra hiányzik a hatásos könyvégetés két értelemadó előfeltétele.

Az egyik, eredetileg nem jelentéktelen, de nem is nélkülözhetetlen *technikai előfeltétel*, a szövegek kis példányszáma már Gutenberggel, a végtelen sokszorozhatósággal odalett. Az alexandriai könyvtár elpusztításával okozott veszteség még pótolhatatlan volt. Jó 570 év óta azonban a tűz ritkán semmisítheti meg egy nyomtatott szöveg nyilvános létezését. (A muzeális értékű irományok eredeti példányainak elvesztése persze nagy eszmei kár is, egy-egy közösség identitását, kulturális emlékezetét rombolhatja.)² De a könyvmáglyák célja nem is pusztán a konkrét információ fizikai eltüntetése, legalább ilyen fontos az aktus társadalmi üzenete.

A látványos könyvégetéseknek az információtechnikai fejlődés nem vetett véget, hiszen a 20. századba nyúlón megmaradt régi *szimbolikus funkciójuk*. Úgy tűnik, mostanára *ez*, a hatásossághoz nélkülözhetetlen feltétel veszítette el erejét arra, hogy a gyűjtogatók szubkultúráján túl helyeslést vagy legalábbis elfogadást váltson ki.

II. A KOMMUNIKATÍV ELUTASÍTÁS FORMÁI, CÉLJAI

Gesztusok, témák, képek, szövegek vagy szavak szimbolikus elutasítása csak az azonos vagy hasonló fogalmakban gondolkodó társadalmakon, csoportokon belül hatékony kommunikatív praxis. (Ha valaki Svájcban elutasítja a kézfogást gyermeke tanítónőjével, mert távoli szülőhelyén nőt idegen férfi nem érint, az az Alpok között értetlenségbe ütközik stb.)

A kommunikatív elutasítás számos formája közül – a tiltástól, a megbélyegzésig, a demonstratív pusztítástól a bojkottig vagy az ignorálásig – az elutasított radikális és tartós kiiktatását a társadalomból *a tiltás* és *a pusztítás* célozza.

Míg *a tiltás* valamely fizikai vagy verbális, illetve képi cselekedet *meg nem tétele*t várja el, gyakorlását előzi meg – addig a veszélyesnek ítélt jelképek, tárgyak, szövegek (gyakran szerzők) *látványos kivégzése* maga *aktív* tett, amelynek üzenete nem a megakadályozás, az eltitkolás, az elhallgatás, hanem a nyilvános, közös és demonstratív elutasítás és legyőzés. A nyilvános megsemmisítés *egyben indirekt elismerés* is: az ellenfél mint potens rivális szimbolikus (vagy látványos

² Lásd az afganisztáni, boszniai, Mali-beli könyvtárak elpusztítását.

fizikai) megölésével az elpusztítandó jelenlétének, komolyságának elismerése, kihangsúlyozása.³

Belső társadalmi küzdelmek vagy háborúk során a tiltás és pusztítás célja természetesen nem valamely mindenkire átfogó konszenzus vagy közös tradíció védelme, megerősítése, hanem épp ennek híján az adott *kulturális tér uralása*.⁴

Célszerű tehát megkülönböztetni 1) a konszenzusra támaszkodó tiltást és rombolást a harci eszközként alkalmazottól; 2) utóbbiakon belül a hatalom gyakorolta tiltást és kommunikatív pusztítást az „alulról” vagy egy rivális autoritás által kezdeményezett változatoktól; 3) a tiltást a demonstratív kulturális pusztításoktól; 4) a *könyvégetést* más nyilvános kulturális rombolásoktól – még ha ezek együtt is járhatnak.

III. A KÖNYVÉGETÉS ÉRTELMEZŐ KONTEXTUSÁNAK VÁLTOZÁSA

Szövegek nyilvános elpusztításának akkor van erős szimbolikus üzenete, értelme és hatása, ha maga a szöveg, a szó eleve különösen nagy súllyal bír az adott társadalomban. Paradoxona, hogy épp ott fordul ellentétébe, ahol a legerősebb a könyv mágikus-szagrális tisztelete. A három könyvvallás szövegei szentek, s híveik szemében az emberi létezés teljességét képviselik. Ami kívül esik horizontjukon, az eleve nem bírhat igazi létezéssel, hiszen e horizont mindent átfogónak számít. A nem igazi létező megtagadása tulajdonképpen redundancia. Túlbuszóság, mely a tagadottat szándéka ellenére negatívan integrálja.

A nekünk ismerős, a *Biblián* és a görög filozófia fogalomközpontú hagyományán alapuló kultúra évezredekken át a szó, a névadás, a megnevezés mágikus-szagrális erejébe, minden értelemösszefüggés, világ kiindulópontjaként szolgáló mivoltába vetett hitre épült.

A *Genézis* nyitó szavai „És monda Isten: Legyen világosság: és lőn világosság.” (1Móz.1.3.), és Jánosé: „Kezdetben vala az Ige, és az Ige vala az Istennél, és Isten vala az Ige.” (Ján.1.1) annak a hosszú korszaknak a kapujában állnak, amelyben e kor végén Wittgenstein mondata egyszerre idéz fel még egyszer, és fordít visszájára: „A szavak tettek”. Itt már nem a szó teremti az értelemösszefüggést, a világot, hanem a használat, a praxis tölti fel jelentéssel a szavakat.

³ Lásd barlangrajzok vadállataiba karcolt dárdák, foglyul ejtett ellenségek vagy bűnösök ünnepélyes kivégzése, zsákmányolt zászlók és jelvények porba vetése, legyőzött hatalmak reprezentatív épületeinek lerombolása, bálványok vagy a gyűlölt személyiségek szobrainak ledöntése, valamely elutasított, megszakítani kívánt, idegen kontinuitás szimbolikus hordozóinak kigúnyolása, „meggyalázása”, látványos felszámolása, képrombolások, vagy akár a telet jelképező szalmabábok felgyújtása, a világosság rituális támogatása a sötét, az éj legyőzésében stb.

⁴ Alighanem ide tartozik, hogy a részben orosz anyanyelvű lakossággal bíró, háborús Ukrajnában kivonták a könyvtárakból és könyvesboltokból az orosz irodalmi műveket.

E kultúrában a szavak roppant súlyát eredetileg ismeretesen az adja, hogy minden szó már egy egész világot involvál, létrehozza világának kontextusát, összefüggésrendjét, kontúrait – a névadás itt nem egyszerűen a világ elemeinek elnevezése, hanem e világ teremtmő aktusa, megformálása, s ezzel egyben sajátta építése, birtokbavétele.

Ebben a hagyományban a szó, a név tehát nem kicsiny valami, hanem az egész mindenséget hívja elő, ezért mondta volt a kobryni Mose rabbi: „Aki magát nagyobbak képzei, mint a szó, arról mi nem beszélünk.” (Buber 2006. 617.) A mondat e kultúra lényegét és határait jelzi. Ameddig a szavak őrzik világot involváló erejüket, addig nemcsak élet és halál múlik rajtuk, hanem élet és halál lehetőségessége is. Ahogy világteremtő szó választja el egymástól a fényt és a sötétséget, az eget és a vizeket, úgy a szó, a névadás tesz bármit *valamivé*, emeli ki az élő az amorf, szó előtti, reflektálatlan, differenciálatlan mindenségből. A mondat, hogy „és az Ige vala az Istennél”, azt jelenti ki, hogy akinél a szó, annál a világteremtő hatalom; a szó birtokosa, a megnevező: világának birtokosa, ura, istene. Amikor János ehhez hozzáteszi, hogy „ez kezdetben az Istennél vala”⁵ (kiemelés tőlem – M. T.), arra a mózesi helyre is utal, mely szerint *ezt követően* az ember részlegesen maga is szert tett a megnevezés isteni hatalmára: „és nevet ada az ember minden baromnak, az ég madarainak és minden mezei vadnak.” (1Móz.2.20.) A névadás által lesz az ember a teremtés társává, juniorpartnerévé, ezáltal gyakorolja istenképmásiségét. A szó előtt – a szó nélkül – csak őskáosz van: „A föld pedig kietlen és pusztá vala, és setétség vala a mélység színén.” (1Móz.1.2.).

A *Biblia* nem a világról szóló információk, történetek gyűjteményének vagy értelmezésének tudja magát, hanem a világban kinyilatkozó értelemnek: a világnak – annak írott dimenziójában. Nem a világ könyve – *a világ itt maga: könyv*. A *Szentírást* magyarázó *Báhir* és a *Zohár* könyve minden egyes betűnek és szó-nak egymástól és a teremtéstől elválaszthatatlan metafizikai mélységet tulajdonít, ezért a szó szoros értelmében létkérdésnek látják e mélység feltárását.

E hagyomány egyes kommentárjai még messzebb mennek: „Így szólt az Úr: A világ és az ő teljessége csupán az Írás kedvéért léteznek...” (Gorion 1913. 24.)

A tradíció, mely a világot – a rabbinikus kommentároktól Ágostonon, Cusanuson, Paracelsuson át Galileiig vagy Goetheig – szó szerint vagy metaforikusan Isten könyveként olvassa, a magyarázata az írás (az Írás) ma elképzelhetetlen szerepének (vö. Blumenberg 1981). (A világ, a természet – Galilei majd így mondja – Isten tervének nyitott könyve. Ezt a könyvet Galilei persze a matematika *nyelvén* véli olvashatni).

A szó, a név, a szöveg hatalma közös tudása az ókor oszlopain királyi tetteket megörökítőknak – és az uralkodók neveit onnan levésőknak, a szent szövegeket lejegyzőknek, magyarázóknak – és az azokat kánonból kitagadóknak,

⁵ Kiemelés tőlem – M. T.

a fogalmak valódi jelentését keresőknek, a dolgok és a gondolatok, az emberek és a városok, az elevenek és a holtak névadóinak – és a régi neveket kitörölve azokat újakkal felváltóknak, a történetmesélőknek – és a hamisnak tartott históriát másképp elbeszélőknek, a varázsigét mormolóknak – és az őket átokkal sújtóknak, a bölcs könyvek szerzőinek, olvasóinak, őrzőinek – és elpusztítóinak.

A könyvégetésnek éppen a világ egységes értelmébe, s ennek az értelemnek a szövegben testet öltő szentségébe vetett közös hit ad csak hitelességet. „Isten vala az Ige.” Csak ameddig élet-halál kérdésének tűnik minden szó, addig lehet roppant súlya mindenki számára az igaz és a hamis szöveg elválasztásának. A szakrálisnak tekintett szövegtől eltérő – annak világát megtagadó – „hamis” szavak elégetésének lényege nem a fizikai eltüntetés, hanem kollektív, szimbolikus hatástalanításuk. (Ezért elégedett meg gyakran az inkvizíció az eretnek művek nyilvános megtagadásával, s nem ragaszkodott mindig bűnbánó szerzőik elpusztításához is.)

Amikor a felvilágosodás gondolkodói szekularizálták, a racionális megismerés programjává tették az egységes világ egyetemes, közös értelmezhetőségének bibliai gondolatát, *egy végső soron egységes emberi eszközösség eszméjéből kiindulva* szavaikat még ehhez a feltételezett közösséghez intézték. Az ész ítélőszékének közösen belátható normái által tartották megkülönböztethetőnek az igaz és a hamis narrációkat. A könyv, a szöveg, mely mindenkihez akart szólni, továbbra is kulcsszerepre tartott igényt.⁶

Hume szavait felidézve Kant arról ír, hogy a történelem csakis leírt szövegeként, csak Thuküdidész könyve óta létezik, ám ez megkíván egy megszakítás nélkül fennálló, egységes műveltségű közönséget. A történelem tehát szövegegyüttes, írott kulturális emlékezet, de csak egy *kontinuus kultúrközösség* számára értelmezhető.

Ez a kultúrközösség – amennyiben egyáltalán beszélhetünk ilyenről – azonban fokozatosan semmivé lett. Az utóbbi kétszáz év olyan radikális írói, mint Marx, Nietzsche, Fritz Mauthner, Gustav Landauer vagy Walter Benjamin ismeretesen már tarthatatlan önáltatásnak látták a közös narratíva aktuális lehetőségébe vetett hitet. (Tulajdonképpen már Schelling és Schiller is megfogalmazta e tekintetben szkepszisét.)⁷

Amikor Jorge Luis Borges *könyvtár*ként ír a világról, már *végtelen sok könyv* áll az egyetlen szöveg helyén. A történelmet, a világot Benjamin is *szövegnek* tekin-

⁶ A francia enciklopédia írói vállalkozásukkal még a világ egységes, mert racionális módon megkísérelt leírhatósága mellett tettek hitet. 35 kötetes (majd 166 kötetre bővülő) művük szándéka szerint a közös emberi tudás átfogó könyve volt, amelynek címlapján az értelem és a filozófia lerántja a fátylat az igazságról.

⁷ Schelling *A transzcendentális idealizmus rendszerében* felveti a kérdést, mi garantálja egyáltalán a történelemről szóló elbeszéléseink közösségét (Schelling 1983. 353–375), Schiller drámaiban, filozófiai tanulmányaiban és történeti munkáiban pedig nemcsak az egyes szubjektumok helyzet- vagy történeleminterpretációi idegenek egymástól, hanem maga a tényleges eseményfolyam is ellenáll bármiféle egységes emberi értelmezési kísérletnek.

tette, de a csak az idők végén feltáruuló egyetlen, abszolút szöveget aktuálisan az egymással konkuráló szövegek, értelemösszefüggések, narratívák harcaként mutatta be. Műveikben a világ szövegszerűsége egymással szemben idegen szövegekre esett szét.

Benjamin utolsó írásában (*A történelem fogalmáról*) maga a közös narratíva állítása is a diskurzus uralását szolgáló hatalmi fegyver, amellyel szemben csak a közös nyelv aktuális megtagadása nyit esélyt az alávetettek szubjektumvoltának védelmére (Benjamin 1980. 959–974). A hatalom szavai, történetei, elbeszélései az elnyomottakkal szemben gyilkosan idegen világot képviselnek, átvételük számukra önfeladást jelent. A társadalmi osztályok polgárháborúja szavak és szövegek totális háborúja, ellenséges kultúrák összecsapása egyazon társadalomban. A kommunikációs hegemoniáért folytatott harc e gondolata mára maga is a társadalmi küzdelmek csatatereit elemző egyik domináns teóriává vált.

Bár Benjamin éppen nem közös narratívájú társadalomról írt, az ellenséges kultúra szimbólumainak nyilvános megtagadása azért bírhatott valódi funkcióval, mert alapvetően csak két nagy, lényegét – a hatalomhoz való viszonyát – tekintve *befelé homogén*, hasonló kultúrájú csoportot, osztályt tételezett fel. A csoportokon belül egyértelműnek tekintette az ellenséges narráció elutasításának funkcióját, üzenetét. Elmélete azonban magában hordta annak kibontatlan lehetőségét is, hogy nem két, hanem számos narratíva rivalizál egymással. Ma ez alapélményünk. A társadalom régóta nem írható le két alapvető osztály hatalmi harcával, számos kisebb-nagyobb érdekcsoport küzd a nyilvánosság széles körében észlelhető megjelenésért, azért, hogy üzenetei közbeszéd részévé emelkedhessenek. Bizonyos témákban a narratívák olyan koalíciói jönnek létre, amelyekben egy másik tárgykörben egyébként rivális csoportok pozicionálnak átmenetileg és részlegesen egymás mellé. Baráti és ellenséges csoportok meghatározása alkalomról alkalomra változhat, felcserélődhet. Nincsenek már sem olyan „szent szövegek”, sem olyan tartósan rögzült kollektív narratívák, amelyek védelmében a velük ütköző szövegek, könyvek látványos, szimbolikus megsemmisítése egy viszonylag homogén és stabil kultúrközösség számára egyértelmű üzenetet hordozhatna, s többé-kevésbé egységes társadalmi hatásra számíthatna.

A párhuzamosan vagy egymásra rétegzetten létező narratívák újabb teoretikusai közül Odo Marquard az egymás mellett megjelenő számtalan elbeszélés sokféleségben a „monomitoszok” totalitárius kizárólagosságigényével szembeni védelmet, s a „polimitikus” kultúrában az emberi élet sokszínűségének, többdimenziós voltának elismerését látta (Marquard 2001). Reinhart Koselleck a fogalmaink hordozta különböző világok, dimenziók egyidejű egymásra rétegződését vizsgálta (vö. pl. Koselleck 2003). Az idő, a megélt élet pillanatnyi egysége e sokféleség szöttestéből áll, melynek egyik szála sem kizárólagos, így fogalmaink jelentése (az időről alkotottaké is) e különböző dimenziókhoz kötődik, azokon

belül értelmeződik.⁸ Egy időben számos világ polgáraiként élünk, s változó, hogy az adott helyzetben melyik dimenziót tekintjük éppen elsődlegesnek, aktuálisnak. Ezek az identitások persze ütközhetnek is egymással, hiszen teljesen eltérő szempontok alapján képződnek. Kollíziók is hozzánk tartoznak.

A belátás, hogy fogalmaink, történeteink s az általuk képviselt világok különböző korokban és ugyanabban az időben is sokféle jelentéssel bírhatnak, hogy nincs közös, stabil és kizárólagos tartalmuk, vezethet historista pluralizmushoz, ahogy a nyelvi megértést, bármiféle közös narrációt illető szkepszishez, a narrációk osztályharcának vagy békés egymás mellett élésének teóriájához, vagy éppen anarchikus-játékos, karneváli esetlegességük gondolatához: valamenynyí változatban a lehetséges világok egyikévé relativizálódik a szavak által utalt értelemösszefüggés. Hiszen bár egy-egy dimenzióban közös világban élőknek gondolhatjuk magunkat az adott szempontból felfogott csoport tagjaival, egyidejűleg más csoportokhoz tartozásunk tudata mindjárt el is választ e részleges és sokszor ideiglenes vagy esetleges kommunikációs közösségtől. Ezért a demonstratív elutasítás rítusai – így a könyvégetések – sem számíthatnak a társadalmat átfogó egyetértésre.

A szó mágikus-szagrális erejébe vetett hit hosszú korszakának elmúlása a szavakhoz, szövegekhez való új viszonyt, a nyilvános beszéd mint hatalmi instrumentum új formáit hívta életre.

Egyfelől a szövegek nem szagrális státusuk, hanem egy-egy kommunikációs csoporton belüli speciális normák alapján számíthatnak hitelesnek, relevánsnak. E normák az adott csoporton kívül kevéssé ismertek is lehetnek, s idővel az adott csoporton belül is változhatnak. Ugyanaz a szöveg természetesen merőben eltérő hitellel és érvényességgel bírhat eltérő kommunikációs közösségekben.

Másfelől a legszélesebb közönséghez szóló nyilvános beszéd fókuszában egyre kevésbé maga a szó, a szöveg áll, hanem mindinkább a szónoki befolyásolás komplex, teátrális praxisa, amelyben nem a szavak, szövegek egyezményes jelentésének közvetítése, felidézése, más szövegekkel való ütköztetése, hanem a szónoklat éppen aktuális közönségéhez igazított panelek, gesztusok, a beszélő személye mint projekciós felület, előadásmódja, hangneme, retorikai fogásai, szavakon túli utalásai, sejtetései a hatás döntő faktorai. Paul Feyerabend már a nyolcvanas években úgy látta, hogy a nyilvánosságot előbb-utóbb a legszórakoztatóbb médiaszemélyiségek uralják, narratívájuk igazságtartalma pedig a közönség számára aligha megítélhető, és nem is döntő. Ebben – miként Marquard – a komolytalanság győzelmét üdvözölte a kizárólagos igazságról folyó, szerinte nagyképű viták fölött.

⁸ Ez természetesen összevethető az individuum többretegű identitásának tudatosulásával: átélhetjük, hogy egyszerre tartozunk az emberi nemhez, egy nemzedékhez, Európához, egy országhoz, valamely néphez, vallási vagy kulturális tradícióhoz, szűkebb vagy szélesebb családhoz, szakmai, politikai vagy szabadidős közösséghez, a *pizza bianca* vagy a *pizza rossa* kedvelői, a vörös vagy a fekete hajúak, az egészségesek vagy a betegek közé stb.

Bár a jópofa vagy hordószónok politikusok sikere ezt látszik alátámasztani, azt hiszem, nyugaton már nem kell a teljes nyilvánosság uralásához szükséges győzelemre törekedni, hiszen nincs is egységes nyilvánosság. Elegendő felhasználni a nyilvánosság széttagoltságát, ezernyi részre, kis körökre szakadtságát, a kommunikáció számtalan csatornájának egymásmellettségét. A hatékony hatalomgyakorláshoz nem szükséges komplett világmagyarázatra támaszkodni, s hadat üzeni a konkurens világképeknek. Többnyire elég a hatalmat destabilizálni képes kérdések helyébe veszélyteleneket állítani, és az éppen adott témában a hatalomtechnikailag épp legfontosabbnak tűnő társadalmi csoportnak tolerálható, fogyasztható narrációt kínálni, mert az alternatív narrációk amúgy is ezerfélék, egymást semlegesítik, és csoportonként vagy akár egyénenként is eltérő preferenciájú befogadókhoz szólnak. S ez a fogyasztható narráció sem elsősorban egy meghatározott *szöveg*, inkább *szóhasználat*, beszédmód, gesztusvilág, *performance*.⁹ Szavai kiürült, de könnyen megjegyezhető, ismétléssel bevéshető kifejezések.¹⁰ A dominanciára törő kommunikációnak nem megsemmisítenie kell konkurensait, hanem szaporítania. Így emelkedhet ki a bizonytalan hitelességű, relevanciájú és cseppfolyós kontúrral bíró szavak, információk, történetek, tények és fikciók megítélhetetlen tengeréből a hatalom állandóan ismételt egyszerű üzenete átmenetileg egyetlen masszív tömbként. De ez válik a domináns narráció elleni támadás esélyévé is: ezernyi híreszteléssel, alternatív közléssel kétséget lehet ébreszteni vele szemben, szét lehet porlasztani, hogy azután egy új, erős színre lépéssel átmenetileg (hiszen többre sem szükség, sem esély) új irányba lökhető legyen a közbeszéd. Az ellentámadás által használt *fakenews*, információdömping, dezinformáció sem uralni, strukturálni akarja a nyilvános diskurzust, hanem szétverni, kompromittálni, szétzilálni, erodálni az uralkodó beszédet. Célja a dezintegráció.¹¹

A változás lényege ezért, hogy *nem a narratívák küzdenek egymással*, és nem is közvetlenül a közönségért: *a harc a kommunikációt közvetítő csatornák befolyásolásáért*, a fölöttük gyakorolható elégséges kontrollért folyik. Nem a szavak, szövegek jelentése, hanem tartalmilag akár teljesen inkonzisztens pusztá *jelenlétük* relatív ereje a fontos.

A könyvégetés egykori rituáléja a szó, a könyv semmi mással össze nem vethető fontosságát demonstrálta. Egy közös nyelv bázisán létrejött, így végső soron összetartozó, egymás számára nagyon is érthető ellenfogalmak, ellennarratívák

⁹ Ki emlékszik József Attila már a harmincas években sem realitást, inkább igényt képviselő szavaira: „»Szép szó« magyarul nem fölcicomázott kifejezést, hanem testet öltött *érvet* jelent.” (József Attila a *Szép Szó* második számának *Szerkesztői üzenetében* írta ezt [a szerk.])

¹⁰ Pusztán „politikai termékek”, aktuális áruelnevezések – mondta néhány éve a központi propaganda által pár évig használt „polgári Magyarország”-ról és hasonló, azóta kidobott vagy ellentétükre cserélt formulákról a hivatalos kommunikáció egyik működtetője.

¹¹ Az uralkodó narráció megtámadása és szétzilálása Benjamin szemében is hatékony harci módszer volt, de ő még ugyanazon a fronton folyó *párharcban* gondolkodott.

ismerték el ellenpólusként és tagadták meg egymást. Akik valamely könyvben látták a halálos veszélyt, azok még félték a szavak végtelen erejét, komolyságát. A könyv és a könyvégetés kultúrája összetartozott.¹²

Az immár dadaista karaktert öltött küzdelmek ma a játéknak szolgáltatják ki a közbeszédet. A *játéknak*, amelyet Schiller egykor a szabadság terepének látott (Schiller 2005. 201), s amely ma az olyan fogalmak kiüresedésével fenyeget, amilyen maga a *szabadság* is. Vannak, akik a tűzzel játszanak, s van, aki más játékot kedvel: továbbra is úgy olvas és ír szövegeket, mintha még mindig nem volna nagyobb dolog a szónál.

A könyvek utolsó hősei és ellenségei ma azokba a megvetésre méltó diktatúrákba húzódtak vissza, amelyek még rettegve a szavaktól, tiltásukkal, pusztításukkal akaratlanul fenntartják azok szentségének, de legalábbis értelmének emlékét.¹³ Mi zavartan, illetéktelenül küldjük egy letűnt világ elismeréseit viszsamaradt védőinek.

IRODALOM

- Benjamin, Walter 1980. A történelem fogalmáról. Ford. Bence György. In uő: *Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok*. Vál. és szerk. Radnóti Sándor. Budapest, Magyar Helikon. 959–974.
- Blumenberg, Hans 1981. *Die Lesbarkeit der Welt*. Frankfurt/M., Suhrkamp.
- Buber, Martin 2006. *Haszid történetek*. Ford. Rácz Péter. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó.
- Gorion, Micha Josef ben (ges., bearb.) 1913. *Die Sagen der Juden*. 1. k. Frankfurt/M., Rütten & Loening.
- Koselleck, Reinhart 2003. A kora újkor elmúlt jövője. In uő: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Ford. Hidas Zoltán. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó. 17–40.
- Marquard, Odo 2001. A politeizmus dicsérete. In uő: *Az egyetemes történelem és más mesék*, Ford. Mesterházi Miklós. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó. 75–100.
- Schelling, Friedrich Wilhelm Joseph 1983. *A transzcendentális idealizmus rendszere*. Ford. Endreffy Zoltán. Budapest, Gondolat.
- Schiller, Friedrich 2005. Levelek az ember esztétikai neveléséről. Ford. Papp Zoltán. In uő: *Művészet- és történelemfilozófiai írások*. Budapest, Atlantisz Könyvkiadó. 155–260.

¹² Orwell 1984-ének csapdaantikváriuma (1947), vagy Bradbury *Fahrenheit 451*-ének (1948) könyvégetésre berendezkedett társadalma még mindig a könyv, a szó világunkat, szabadságunkat őrző, pótolhatatlan szerepéről írt könyvek heroikus üzenetei voltak.

¹³ A szavak elől meghátráló tiltás tagadásával őrzi az ellenállás szókinsét. Szavak, művek megsemmisítése csak akkor lehet valamelyest hatékony, ha a hatalom kész és képes a totális uralomra és kontrollra. Félig-meddig nem lehet hatékonyan tiltani vagy könyvet égetni.